

INNOVATSION TARAQQIYOT SHAROITIDA MINTAQALAR BARQAROR IJTIMOY-IQTISODIY RIVOJLANISHINI BAHOLASH

*A.X.Rajabov, PhD, dots.
Urganch Davlat Universiteti*

Jahonda innovatsion taraqqiyot sharoitida mintaqalar va mamlakatlarni barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish tendensiyalarini aniqlash, mintaqalarning o'ziga xos xususiyatlarini e'tiborga olib, zamonaviy statistik usullar asosida baholashga qaratilgan keng qamrovli ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Jumladan, mintaqalar barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini ta'minlashda iqtisodiy, ijtimoiy hamda innovatsion omillarni inobatga olib, mazkur omillarning ta'sirini baholash uslubiyotini takomillashtirishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Ma'lumki Yangi O'zbekiston strategiyasi, birinchi navbatda, barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlashga qaratilgan. Makroiqtisodiy barqarorlik va tarkibiy islohotlar o'rtasidagi muvofiqlikni ta'minlash, shuningdek, tashqi va ichki omillar ta'sirida yuzaga keladigan iqtisodiy sikillarni boshqarishning zamonaviy prognozlashtirish modellariga asoslangan samarali tizimi va mexanizmlarini joriy etish jarayoni yanada ko'proq e'tiborni talab qilmoqda. "Iqtisodiyotni rivojlantirish uchun viloyatlar, tumanlar va shaharlarni kompleks va muvozanatli ijtimoiy – iqtisodiy rivojlantirish, ularni salohiyatidan samarali va optimal foydalanish zarur. Ayni paytda hududlarning ijtimoiy – iqtisodiy rivojlanishini muayyan mezonlar asosida baholashga davriy va uzluksiz tus bermog'imiz darkor" [1]. Shu nuqtai nazardan, hududlar salohiyatidan samarali foydalanish, mintaqalarni barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini ob'ektiv baholash bugungi kunning eng muhim masalalaridan biri sanaladi.

Keyingi yillarda mintaqalarni barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish masalalariga xorijlik olimlarining ilmiy ishlarida katta e'tibor qaratilgan. Bu sohada xorijlik mualliflardan Grishina va Polynev [2], Garbie [3], Lemke [4], Bolcárová va Kološta [5] kabi boshqalarning ilmiy ishlari bag'ishlanganligini qayd qilish lozim.

Tadqiqot ishimizda Xorazm viloyati shahar va tumanlar kesimida "barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish" kompozit indeksini ishlab chiqishda PCA (principal component analysis) tahlil usulidan foydalanganmiz.

"Asosiy komponentli tahlil (Principal component analysis)" usuli ko'p miqdorli statistik tahlil usuli hisoblanib, mazkur tahlil usuli katta hajmdagi o'zgaruvchilar to'plamini "asosiy komponentlar" deb ataladigan kichik "sun'iy" o'zgaruvchilar to'plamiga haqiqiy o'zgaruvchilarni dispersiyasining katta qismini inobatga olish orqali ifodalashga asoslanadi.

Mazkur statistik tahlil usulidan foydalangan holda mintaqani "barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish" kompozit indeksini hisoblash uchun quyidagi ijtimoiy-iqtisodiy ko'rsatkichlar tanlab olindi:

Iqtisodiy rivojlanish ko'rsatkichlari:

IQR_1 – Aholi jon boshiga ishlab chiqarilgan sanoat mahsuloti (ming so'm);

IQR_2 – Aholi jon boshiga asosiy kapitalga o'zlashtirilgan investitsiyalar (ming so'm);

IQR_3 – Aholi jon boshiga chakana savdo tovar aylanmasi (ming so‘m);
 IQR_4 – Aholi jon boshiga to‘g‘ri keladigan xizmatlar hajmi (ming so‘m);
 IQR_5 – Aholi jon boshiga qishloq, o‘rmon va baliqchilik xo‘jaligi mahsulot (xizmat)larining hajmi (ming so‘m);

IQR_6 – Innovatsiyalar joriy qilgan korxonalar va tashkilotlar soni (birlikda);

Ijtimoiy rivojlanish ko‘rsatkichlari:

IJR_1 – Bitta MTT pedagog hodimiga to‘g‘ri keladigan tarbiyalanuvchilar soni (kishi);

IJR_2 – Bitta pedagogga to‘g‘ri keladigan o‘quvchilar soni (kishi);

IJR_3 – Faoliyat yuritayotgan tibbiyot hodimlarining 10 000 aholiga to‘g‘ri keladigan soni (kishi);

IJR_4 – Faoliyat yuritayotgan shifoxona muassasalarining 10 000 aholiga to‘g‘ri keladigan koykalari soni (birlikda);

IJR_5 – Aholining tabiiy o‘sishi (kishi);

IJR_6 – Aholining ish bilan bandlik darajasi (foizda);

Mazkur ko‘rsatkichlar Xorazm viloyati shahar va tumanlari uchun turli birliklarda ifodalangani uchun ularning qiymatlari standart shaklga olib kelindi. Standartlashtirilgan ko‘rsatkichlarning o‘rtacha va standart chetlanishi qiymatlari bir-biriga yaqin ekanligini ko‘rish mumkin. Bu esa kompozit indeksni hisoblashga hamda bu orqali mintaqani barqaror ijtimoiy–iqtisodiy rivojlanish darajasini obyektiv baholashga xizmat qiladi.

Yuqoridagi fikrlarga asoslangan holda biz mintaqani iqtisodiy, ijtimoiy subindeksi va barqaror ijtimoiy–iqtisodiy rivojlantirish kompozit indeksini quyidagi formulalar yordamida hisoblash maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz:

$$I_{IQR} = IQR_1 * \alpha_1 + IQR_2 * \alpha_2 + \dots + IQR_n * \alpha_n \quad (1)$$

bu yerda I_{IQR} – Iqtisodiy rivojlanish subindeksi, $IQR_1, IQR_2, \dots, IQR_n$ – iqtisodiy rivojlanish ko‘rsatkichlari, $\alpha_1, \alpha_2, \dots, \alpha_n$ – o‘zgaruvchilar vaznlari.

$$I_{IJR} = IJR_1 * \beta_1 + IJR_2 * \beta_2 + \dots + IJR_n * \beta_n \quad (2)$$

bu yerda I_{IJR} – Ijtimoiy rivojlanish subindeksi, $IJR_1, IJR_2, \dots, IJR_n$ – ijtimoiy rivojlanish ko‘rsatkichlari, $\beta_1, \beta_2, \dots, \beta_n$ – o‘zgaruvchilar vaznlari.

$$I_{BIj-IQR} = (I_{IQR})^{\omega_1} * (I_{IJR})^{\omega_2} \quad (3)$$

bu yerda $I_{BIj-IQR}$ – Barqaror ijtimoiy–iqtisodiy rivojlantirish kompozit indeksi, ω_1, ω_2 – o‘zgaruvchilar vaznlari.

Mazkur formulalar asosida Xorazm viloyati shahar va tumanlarining 2010–2021 yillarda iqtisodiy, ijtimoiy subindeksi va barqaror ijtimoiy–iqtisodiy rivojlantirish kompozit indeksi ko‘rsatkichlari hisoblab chiqildi.

Olingan natijalar asosida oxirgi yilda viloyat bo‘yicha barqaror ijtimoiy–iqtisodiy rivojlantirish kompozit indeksi o‘rtacha 0,583 birlikni, so‘nggi besh yilda indeksni o‘sishi esa 21,2% ni tashkil etgan. Shahar va tumanlar kesmida so‘nggi besh yilda barqaror ijtimoiy–iqtisodiy rivojlantirish kompozit indeksini eng yuqori o‘sishi Urganch sh. (25,74%), Urganch (24,67%), Hozorasp (23,12%) tumanlariga, eng past ko‘rsatkich Qo‘shko‘pir (16,36%), Shovot (16,45%), Bog‘ot (17,18%) tumanlariga to‘g‘ri kelgan.

Mazkur tadqiqot ishimizda amalga oshirilgan tahlil natijalari asosida quyidagi ilmiy xulosa, taklif va amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

1. Mintaqani barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning yangi tendensiyalarini o'rganishga zamonaviy yondashuvlar asosida shahar va tumanlar o'rtasidagi tafovutlarni aniqlash hamda ularni bartaraf qilishga qaratilgan ilmiy asoslangan chora-tadbirlar ishlab chiqish dolzarb masala hisoblanadi. Alabatta, ushbu jarayon mintaqani shahar va tumanlar kesimida ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish ko'rsatkichlarini chuqur tahlil qilishni taqozo etadi.

2. Tadqiqot ishida PCA (principal component analysis) tahlil usulidan foydalangan holda mintaqaning shahar va tumanlar kesimida "barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish" kompozit indeksi ishlab chiqildi.

3. Tadqiqot natijalarimizga ko'ra, mintaqa shahar va tumanlarini "barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish" kompozit indeksini "yuqori (23,12% - 25,74%)", "o'rta (21,62% - 22,46%)", "past (16,36% - 17,18%)" intervallar yordamida baholash maqsadga muvofiq.

4. Olib borgan hisob-kitoblarimizga ko'ra, so'nggi besh yilda barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish kompozit indeksini "yuqori" o'sishi Urganch sh. (25,74%), Urganch (24,67%), Hazorasp (23,12%) tumanlariga, "past" o'sishi esa Qo'shko'pir (16,36%), Shovot (16,45%), Bog'ot (17,18%) tumanlariga to'g'ri kelgan.

Foydalanilgan manba va adabiyotlar:

Mirziyoyev Sh.M. *Yangi O'zbekiston strategiyasi*. Toshkent: "O'zbekiston", 2021, 131-170 b.

Grishina, I.V., Polynev, A.O. (2021). *Assessment of the Socio-Economic Situation of the Regions as a Tool for Realizing the National Development Goals of Russia*. In: Shakirova, O.G., Bashkov, O.V., Khusainov, A.A. (eds) *Current Problems and Ways of Industry Development: Equipment and Technologies. Lecture Notes in Networks and Systems*, vol 200. Springer, Cham, pp. 793-800. https://doi.org/10.1007/978-3-030-69421-0_86

Garbie I. *Assessments of Economic Sustainability*. In: *Sustainability in Manufacturing Enterprises. Green Energy and Technology*. Springer, Cham, 2016, pp. 91-99. https://doi.org/10.1007/978-3-319-29306-6_9

Lemke C. *Measuring and assessing contributions to sustainable development*. In: *Accounting and Statistical Analyses for Sustainable Development. Sustainable Management, Wertschöpfung und Effizienz*. Springer Gabler, Wiesbaden, 2021, pp. 41-62 https://doi.org/10.1007/978-3-658-33246-4_3

Bolcárová, P. & Kološta, S. (2015). *Assessment of sustainable development in the EU 27 using aggregated SD index*. *Ecological Indicators*, 48, pp. 699-705. <https://doi.org/10.1016/j.ecolind.2014.09.001>

ФАКТОРЫ ФОРМИРОВАНИЯ КОНКУРЕНТНЫХ ПРЕИМУЩЕСТВ СУБЪЕКТОВ МАЛОГО БИЗНЕСА В РЕГИОНЕ

К.Мадрахимов к.э.н., доцент
Университет Мамуна НУЗ

В мире год от года растет количество субъектов малого предпринимательства, конкурентоспособность производимой ими продукции, доля субъектов малого предпринимательства в валовом внутреннем продукте